

Συνταγματικό και Νομοθετικό status τῶν θρησκευμάτων στήν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση

Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ*

Μακαριώτατε,
Ἐξοχώτατε κύριε Ὑπουργέ,
Κυρίες καὶ κύριοι·

1. Ἄν θέλουμε, ἀκολουθώντας τὸν δρόμο τοῦ δικαίου, νὰ ἐνημερωθοῦμε μὲ ἐνάργεια γιὰ τὴ διαχρονικὴ ιστορικὴ ἐμπειρία, τοὺς συναισθηματικοὺς δεσμούς ἀλλὰ καὶ τὶς θεμελιώδεις ἀξιακὲς πεποιθήσεις καθενὸς εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ, τότε θὰ πρέπει, περισσότερο ἀπὸ τοὺς λοιποὺς νομικοὺς κλάδους, νὰ ἐγκύψουμε ἰδίως σὲ ὅσους ἐρευνοῦν τοὺς συνταγματικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς δικαιοὺς θεσμοὺς τοῦ κράτους του, ἀκριβῶς διότι σὲ αὐτοὺς ἔχουν ἀποτυπωθεῖ οἱ μακραίωνες σχέσεις του εἴτε μὲ συγκεκριμένη ἐκκλησία εἴτε μὲ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες τῆς χωρικῆς του ἐπικράτειας.

Καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ λόγος ποὺ ἐξηγεῖ τὴ διαμόρφωση τῶν ἐν λόγω σχέσεων κατὰ διακριτὸ τρόπο ἀνὰ χώρα μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ ιστορικὴ, πολιτιστικὴ καὶ ἐθνικὴ παράδοση μεταξὺ τῶν δύο θεσμικῶν ὄντοτήτων, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται σὲς μέρες μας ἀπὸ τὸν οἰκεῖο νομικὸ πολιτισμὸ.

2. Πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι κοινὴ συνταγματικὴ ἀφετηρία ὅλων τῶν κρατῶν μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης ἀπέναντι στὰ θρησκευόμενα ἀποτελεῖ ὁ σεβασμὸς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ὅλων, φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων ἢ ομάδων. Πρόκειται γιὰ δικαίωμα τὸ ὁποῖο, παράλληλα μὲ τὰ οἰκεῖα Συντάγματα, προστατεύεται καὶ ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου, μὲ κυριώτερο ὄργανο ἐφαρμογῆς τῆς τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου, ποὺ ἐδρεύει στὸ Στρασβούργο.

---

* Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαγεωργίου εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

Ἐρμηνεύοντας τὸ Δικαστήριο τοῦ Στρασβούργου εἰδικὰ τὸ ἄρθρο 9 τῆς ΕΣ-ΔΑ, οἱ διατάξεις τοῦ ὁποῦ ἔχουν –ἀπὸ τὸ συνολικὸ κανονιστικὸ τῆς σῶμα-τὴν ἀμεσώτερη σχέση μετὰ τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τὸ Δικαστήριο τοῦ Στρασβούργου διέπλασε μέχρι σήμερα μετὰ τὶς ἀποφάσεις του σειρὰ νομολογιακῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν πάγιο κανόνα ἀναφορᾶς γιὰ τὶς νομοθεσίαι τῶν κρατῶν μελῶν.

Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ἀρχῶν, προέχουσα θέση καταλαμβάνει ἐκείνη σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸ κράτος ὠρισμένης ἐκκλησίας ὡς ἐπίσημης, ἐπικρατούσας ἢ καὶ κρατικῆς, δὲν ἀντίκειται στὶς διατάξεις τῆς ΕΣΔΑ ἢ γενικώτερα στὸ ἐνωσιακὸ δίκαιο, ἀρκεῖ ἡ ἀναγνώριση νὰ μὴν ὀδηγεῖ σὲ ἀδικαιολόγητες διακρίσεις ἐναντίον ὧν δὲν ἀνήκουν στὴ συγκεκριμένη ἐκκλησία ἢ θρησκεία.

3. Στὸ πλαίσιο λοιπὸν αὐτὸ, εἴθισται μέχρι σήμερα οἱ συνταγματικὲς σχέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μετὰ τὰ οἰκεία θρησκευτάματα νὰ ταξινομοῦνται τυπολογικὰ σὲ δύο κατὰ βάση κατηγορίες συστημάτων.

3.1. Στὴν πρώτη ἀνήκουν ὅσα κράτη-μέλη τῆς Ε.Ε. υἱοθετοῦν κάποιο εἶδος αὐστηρότερου ἢ ἠπιώτερου χωρισμοῦ, ὅπως λέγεται, μεταξὺ τῶν δύο θεσμῶν. Ἐδῶ τὸ κράτος ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὰς ὡς κοσμικὸ ἢ λαϊκὸ, τηρώντας ἀποστάσεις θρησκευτικῆς οὐδετερότητας. Παρατηρεῖται ὡστόσο σήμερα ὅτι οἱ περισσότερες χῶρες τῆς κατηγορίας αὐτῆς συνεργάζονται, συχνὰ μάλιστα στενά, μετὰ τὰ θρησκευτάματα τῆς ἐπικρατείας τους, ἐγκαθιδρύοντας μαζί τους λιγώτερο ἢ περισσότερο φιλικὲς σχέσεις γιὰ τὴν προώθηση ζητημάτων κοινῆς ἐνδιαφέροντος, κατὰ κανόνα κοινωνικοῦ χαρακτῆρα.

3.2. Στὴ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν ὅσα κράτη ἐφαρμόζουν ἓνα σύστημα ἔνωσης μετὰ τὴν ἐκκλησία τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ τους, συνήθως περιβάλλοντάς τὴν μετὰ εὐνοϊκότερη μεταχείριση. Στὶς χῶρες αὐτὲς ἐντάσσονται, πλὴν τῆς Ἑλλάδας, ἀπὸ τὸ Ἡνωμένο Βασίλειο ἢ Ἀγγλία καὶ ἡ Σκωτία, ἡ Δανία καὶ ἡ Μάλτα.

4. Ἄς ἔρθουμε σὲ ὀρισμένα ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα κρατῶν τοῦ πρώτου κύκλου:

4.1. Κατὰ κοινὴ ἀποδοχή, ἡ Γαλλία θεωρεῖται ὡς τὸ πλέον ἐμβληματικὸ παράδειγμα, ἔχοντας ἤδη ἀπὸ τὸ ἔτος 1905 υἱοθετήσῃ ἓνα σύστημα πλήρους χωρισμοῦ ἀπὸ τὴν Καθολικὴ ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλη ἐκκλησία. Πρόκειται, ὡς γνωστόν, γιὰ τὴν περίφημη ἀρχὴ τῆς «laïcité», ἥτοι τὸ σύστημα τοῦ κοσμικοῦ χαρα-

κτῆρα τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, μὲ ὀλοσχερῆ θρησκευτικὸ ἀποχρωματισμὸ τῶν δημόσιων θεσμῶν καὶ τήρηση πλήρους θρησκευτικῆς οὐδετερότητας. Μόνες ἐξαιρέσεις οἱ τρεῖς νομαρχίες τῆς Ἀνατολικῆς Γαλλίας, δηλ. τοῦ Ἄνω Ρήνου, τοῦ Κάτω Ρήνου καὶ τοῦ Μοζέλα, πού γιὰ ἱστορικούς λόγους διατήρησαν τὸ καθεστῶς τῆς ἐπίσημης θρησκείας, μὲ τοὺς θρησκευτικούς λειτουργοὺς νὰ ἀμείβονται ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν νὰ διδάσκεται στὰ κρατικὰ σχολεῖα.

«Laïcité» ὡστόσο δὲν σημαίνει ἀναγκαιῶς καὶ ἐχθρική στάση πρὸς τὶς θρησκείες. Ἐνδεικτικὲς ἀποκλίσεις συναντοῦμε στὴν κρατικὴ συντήρηση τῶν παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν κτηρίων, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐνέργεια αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὅτι ἐντάσσεται στὸ πλαίσιο τῆς γενικώτερης πολιτικῆς τοῦ κράτους γιὰ τὴν προστασία τῶν ἱστορικῆς σημασίας μνημείων τῆς Γαλλίας, *στὴν ἐλευθερία διοργάνωσης θρησκευτικῶν τελετῶν στὰ δημόσια σχολεῖα*, ὅπως καὶ σὲ διατάξεις τοῦ Γενικοῦ Φορολογικοῦ Κώδικα, πού ἐπιτρέπει τὴν ἔκπτωση τῶν χρηματικῶν δωρεῶν ἐπιχειρήσεων ἢ φυσικῶν προσώπων ἀπὸ τὸ φορολογητέο τους εἰσόδημα, ἐφόσον δωροδόχοι εἶναι καὶ θρησκευτικοὶ ὄργανισμοί. Ἡ διάταξη αὐτὴ τροποποιήθηκε μὲ νόμο τοῦ 1987 (γνωστὸ ὡς *Loi du Mécénat*), ὁ ὁποῖος κατέστησε εὐνοϊκώτερη τὴ ρύθμιση, ὅχι μόνον αὐξάνοντας τὴν παρεχόμενη ἔκπτωση, ἀλλὰ καὶ ἐπιτρέποντας νὰ ἔχει ἡ χρηματικὴ δωρεὰ ὡς σκοπὸ τὴν κάλυψη τῆς μισθοδοσίας τῶν ἱερέων.

4.2. Πρότυπο ἡπίας διακριτότητας τῶν δύο θεσμῶν, ἀλλὰ καὶ πολυεπίπεδης, φιλικῆς συνεργασίας μὲ τὰ θρησκευόμενα, στὴ βάση πάντοτε τῆς ἴσης μεταχείρισης, ἀποτελεῖ ἡ Γερμανία.

Τὸ Σύνταγμά της, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιτρέπει σὲ κάθε ὁμόσπονδο κράτος νὰ συνάπτει διμερεῖς κανονιστικὲς συμφωνίες μὲ τὶς ἐκκλησίες, προβλέποντας, ἀφ' ἑτέρου, τὴν πρόσδοση ιδιότητος ΝΠΔΔ στὶς ἐκκλησίες καὶ τὶς πολυάριθμες ὀργανωτικὲς τους ὑποδιαιρέσεις. Σήμερα, ὡς φορεῖς τῆς νομικῆς αὐτῆς ιδιότητος ἀναγνωρίζονται οἱ διάφορες τοπικὲς χριστιανικὲς ἐκκλησίες, οἱ ἐνορίες καὶ ἐπισκοπὲς τῶν γερμανικῶν ὁμόσπονδων κρατιδίων (τῶν γνωστῶν «Länder»).

Διευκρινίζεται ὅτι ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀπονομὴ νομικῆς προσωπικότητας δημοσίου δικαίου, δὲν καθιστᾷ τὶς ἐκκλησίες τμήματα τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ, καθὼς ἔχει ὡς σκοπὸ, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑπογραμμίσαι τὴ σημασία τῆς δημόσιας δραστηριότητάς τους, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ τὶς καταστήσει αὐτοδιοικούμενους φορεῖς δημόσιων ἀρμοδιοτήτων καὶ δικαιωμάτων.

Τὸ Σύνταγμα ἐγγυᾶται τὴν ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν στὰ δημόσια σχολεῖα, σύμφωνα μὲ κατευθυντήριες γραμμὲς ποὺ χαράσσουν οἱ ἴδιες οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες, καθὼς καὶ τὴ λειτουργία θεολογικῶν σχολῶν συγκεκριμένων δογμάτων στὰ κρατικὰ πανεπιστήμια. Οἱ καθηγητὲς τῶν θεολογικῶν αὐτῶν σχολῶν θεωροῦνται δημόσιοι λειτουργοί.

Ὡς ΝΠΔΔ, τὰ θρησκευτὰ δικαιοῦνται νὰ προσφέρουν σὲ ὑπαλλήλους τοὺς δημόσιες ὀργανικὲς θέσεις ἐφημερίων σὲ ναοὺς ἢ ἐκκλησιαστικῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται δημόσιοι ὑπάλληλοι. Προβλέπεται ἀκόμη ἡ δυνατότητα παροχῆς κρατικῶν οἰκονομικῶν ἐνισχύσεων, σύμφωνα μὲ ἀρχὲς ποὺ θεσπίζονται μὲν ἀπὸ τὴν ὁμοσπονδιακὴ βουλή, ἐκπληρώνονται ὅμως ἀπὸ τὴ νομοθεσία τῶν Länder. Σήμερα ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ γερμανικοῦ κράτους λαμβάνει κυρίως τὶς μορφὲς τῆς συμμετοχῆς στὶς δαπάνες συντήρησης ἐκκλησιαστικῶν κτηρίων μὲ κεφάλαια τῶν τοπικῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, χρηματοδότησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φιλανθρωπικοῦ ἔργου, καθὼς καὶ ἐπιδοτήσεως τῆς μισθοδοσίας τῶν κληρικῶν.

Ἰδιαιτέρη μνεία πρέπει νὰ γίνει στὴ σημαντικὴ χρηματοδότηση ποὺ παρέχει ἡ γερμανικὴ πολιτεία ὡς ἀποζημίωση σὲ ὅσες ἐκκλησίες ἔχασαν τὴν περιουσία τοὺς λόγῳ ἐπανειλημμένων κρατικῶν ἀπαλλοτριώσεων κατὰ τὸ παρελθόν. Σχετικὰ προβλέπει τὸ ἄρθρο 138 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης (1919), καθὼς καὶ τὸ ἄρθρο 140 τοῦ Θεμελιώδους Νόμου τῆς Βόννης (Grundgesetz, 1949). Οἱ καταβαλλόμενες ἐν λόγῳ ἐτήσιες ἀποζημιώσεις πρὸς τὴν Καθολικὴ καὶ τὴν Εὐαγγελικὴ Ἐκκλησία ὑπολογίζονται σὲ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια εὐρώ.

Οἱ εἰδικώτεροι ὅροι τῶν κρατικῶν αὐτῶν ἐγγυήσεων πρὸς τὶς ἐκκλησίες περιέχονται σὲ κοινορδῶτα ἢ διμερεῖς συμφωνίες, μὲ συμβαλλόμενα μέρη ἀφ' ἑνὸς τὸ Ὅμοσπονδιακὸ Κράτος τῆς Γερμανίας ἢ τὰ τοπικὰ Länder καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἢ τὶς διάφορες προτεσταντικὲς ὁμολογίες, ἀντίστοιχα. Πρόκειται στὶς περισσότερες περιπτώσεις γιὰ διεθνεῖς συνθήκες ἀξιημένης τυπικῆς ἰσχύος, ποὺ ἀφοροῦν κυρίως τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευση, τὴν ποιμαντικὴ δραστηριότητα στὸν στρατό, τὴ διαχείριση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἢ τὴν κρατικὴν χρηματοδότηση τῶν ἐκκλησιῶν, στὴν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε.

Στὶς πιὸ πρόσφατες ἀπὸ τὶς συμφωνίες ἐντάσσεται καὶ αὐτὴ στὴν ὁποία κατέληξαν τὸ 2003 ἡ Ὅμοσπονδιακὴ Δημοκρατία τῆς Γερμανίας καὶ τὸ Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο τῆς χώρας, μὲ ἀντικείμενο τὴν παροχὴ οἰκονομικῆς φύσεως βοήθειας στὶς κατὰ τόπους ἰσραηλιτικὲς κοινότητες.

Για την αποτελεσματικότερη αυτοδιοίκηση των θρησκευμάτων, η γερμανική έννομη τάξη έχει θεσπίσει ένα άρτιο σύστημα εισπράξεως έκκλησιαστικού φόρου (*Kirchensteuer*). Ειδικότερα, οι έκκλησίες της Γερμανίας, συμπεριλαμβανομένων των ισραηλιτικών κοινοτήτων που είναι επίσης Ν.Π.Δ.Δ., χρησιμοποιούν τους κρατικούς φορολογικούς καταλόγους και, σε συνεργασία με τις εφοριακές αρχές των κρατιδίων, εισπράττουν έκκλησιαστικό φόρο, από τον οποίο υπολογίζεται ότι προέρχεται το 80% περίπου του συνολικού έκκλησιαστικού προϋπολογισμού. Ωστόσο, ο αριθμός όσων δηλώνουν πιστοί και οφείλουν έκκλησιαστικό φόρο είναι σταθερά πτωτικός κατά τις τελευταίες δεκαετίες, γεγονός που έχει αρχίσει να προκαλεί σημαντικά οικονομικά προβλήματα στις έκκλησίες, οδηγώντας τις σε σημαντικής εκτάσεως περικοπές. Υπογραμμίζεται ότι ο *Kirchensteuer* είναι διαφορετικός των ετήσιων ενισχύσεων αποζημιωτικής φύσης, που όπως είπαμε ανέρχονται στα 450 περίπου εκατομμύρια ευρώ ετησίως και καταβάλλονται για τις απαλλοτριώσεις έκκλησιαστικής περιουσίας των δύο μεγάλων δογμάτων (Ευαγγελικών-Ρωμαιοκαθολικών).

4.3. Η Ίταλία είναι χώρα γνωστή για τη μακραίωνη πολιτική, κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική της διασύνδεση με τον Ρωμαιοκαθολικισμό. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, και μόνον το γεγονός της μόνιμης διαμονής του Πάπα στην Ίταλία έχει ως αποτέλεσμα τη μεγάλη επίρροή της Καθολικής Έκκλησίας στα πολιτικά και κοινωνικά πράγματα της χώρας.

Με τις Συνθήκες του Λατερανού, που συνυπέγραψαν τα δύο μέρη το 1929, ιδρύθηκε το σύγχρονο κράτος του Βατικανού. Ωστόσο, η ιταλική πολιτεία έκανε στροφή προς την ουδετερότητα στις 18 Φεβρουαρίου του 1984, με τη σύναψη της Συνθήκης της Villa Madama με την Αγία Έδρα. Ωστόσο, παρά τη στροφή αυτή, η συνεργασία ιταλικού κράτους και Καθολικής Έκκλησίας παραμένει στενή μεταξύ άλλων και επί οικονομικών και δημοσιονομικών ζητημάτων, επί τη βάση κυρίως του κοκκορδάτου του 1984.

Η μισθοδοσία του ρωμαιοκαθολικού κλήρου βαρύνει το Κεντρικό Ταμείο της Έκκλησίας τους, το αποθεματικό του οποίου σχηματίζεται μέσω της κοινής φορολογικής διαδικασίας: ο Ίταλός φορολογούμενος μπορεί, έφόσον το επιλέξει στη δήλωσή του, να αποδοθεί το 8‰ (otto per mille) του φόρου εισοδήματός του στο Ταμείο της Καθολικής Έκκλησίας ή σε κάποιο άλλο θρήσκευμα που έχει αναλόγως συμβληθεί με το κράτος. Το ποσοστό του otto per mille που αποδίδεται στην Καθολική Έκκλησία αξιοποιείται κυρίως για τη μισθοδοσία των κληρικών της ή τις διάφορες αγαθοεργίες. Σύμφωνα με τις στατιστικές, οι

περισσότεροι Ἴταλοι ἔξακολουθοῦν νὰ θεωροῦν τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία ὡς ἱκανότερο διαχειριστὴ οἰκονομικῶν πόρων ἀπὸ ὅ,τι τὸ Κράτος, γεγονός πού ἐπιβεβαιώνει τὴ διαπίστωση ὅτι τὰ ἔσοδα τῆς πρώτης ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ φορολογικοῦ αὐτοῦ θεσμοῦ αὐξήθηκαν κατακόρυφα σὲ σχέση μετὰ τὴν παλαιότερη ἀπευθείας χρηματοδότησή της ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ κράτος. Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ μορφή αὐτῆ χρηματοδότησης δὲν εἶναι καὶ ἡ μόνη ὑπὲρ τῶν θρησκευμάτων, καθὼς προβλέπεται ἡ ἐνίσχυσή τους μὲ σειρὰ ἄλλων ἄμεσων καὶ ἔμμεσων ἀπαλλαγῶν ὡς πρὸς τοὺς φόρους κληρονομιῶν καὶ δωρεῶν, προστιθέμενης ἀξίας καὶ μεταβιβάσεως ἀκινήτων. Εἰδικὰ ἡ ἀκίνητη περιουσία τῆς Ἁγίας Ἐδρας ἀπαλλάσσεται ἀπὸ ὅποιοδήποτε φόρο ἀκίνητης περιουσίας. Τέλος, ἡ Ἑνωση τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων συνῆψε εἰδικὴ οἰκονομικὴ συμφωνία, σὲ ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας ἐκκίπτουν ἀπὸ τὸ φορολογητέο εἰσοδήμα τοῦ δωρητῆ οἱ χρηματικὲς δωρεές πρὸς τὶς Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες τριπλάσιου σχεδὸν ὕψους ἀπὸ ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὰ ἄλλα θρησκευάματα.

4.4. Ἀνάλογα μετὰ τὴν Ἰταλία ἰσχύουν καὶ στὴν Ἰσπανία, στὸ Σύνταγμα τῆς ὁποίας ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας συνοδεύεται ἀπὸ τὴν καθιέρωση μιᾶς μορφῆς ἥπιου χωρισμοῦ κράτους καὶ ἐκκλησιῶν, ἂν καὶ ἡ γνωστὴ παραδοσιακὴ ἐπιρροή τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας παραμένει ἰσχυρὴ καὶ πολὺμορφη στὸν πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ, δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίο.

Τὸ ἔτος 1992 ψηφίστηκε ὁ Ὁργανικὸς Νόμος περὶ Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας, πού ἔθεσε ὡς γενικὴ ἀρχὴ τὴ συνεργασία μετὰ τοῦ ἰσπανικοῦ κράτους καὶ τῶν διαφόρων θρησκευμάτων, βάσει διμερῶν συμφωνιῶν.

Σήμερα τὸ νομικὸ καθεστὼς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὀρίζεται ἀπὸ σειρὰ εἰδικότερων συμφωνιῶν (κονκορδάτων) τοῦ ἰσπανικοῦ κράτους μετὰ τὴν Ἁγία Ἐδρα, πού ἀφοροῦν, πλὴν ἄλλων, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὶς οἰκονομικὲς ὑποθέσεις. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μόνη πού λαμβάνει ἀπὸ τὸ ἰσπανικὸ κράτος ἄμεση κρατικὴ χρηματοδότηση, μετὰ τὴν διαφορά ὅτι ἐδῶ δὲν ἔχουμε 8%οο, ὅπως στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ 5%οο τοῦ φόρου εἰσοδήματος τῶν Ἰσπανῶν. Ἀνάλογη μεταχείριση δὲν προβλέπεται γιὰ τὶς ἄλλες θρησκευτικὲς κοινότητες.

4.5. Ἡ συνταγματικὴ διαρρύθμιση τῶν σχέσεων τοῦ βελγικοῦ κράτους μετὰ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες τῆς ἐπικρατείας του χαρακτηρίζεται στὶς ἡμέρες μας ἐπίσης ὡς ἓνα καθεστὼς ἥπιου χωρισμοῦ. Τὸ συγκεκριμένο πλαίσιο σχέσεων διαμορφώνεται κυρίως ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ βελγικοῦ Συντάγματος τοῦ 1994: 19 καὶ 20 (ἐλευθερία τῆς λατρείας), 21 (αὐτοδιοίκηση τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων), 24 (ἐλευθερία τῆς ἐκπαίδευσης) καὶ 181 (κρατικὴ μισθοδοσία τῶν κληρικῶν).

Οί συνταγματικές αυτές διατάξεις δεν αναγνωρίζουν όρισμένη θρησκεία ως επίσημη. Όστόσο, το βελγικό κράτος υπαναχώρησε από την παλαιότερη στάση της απόλυτης ουδετερότητας έναντι όλων των θρησκειμάτων, επιλέγοντας, κυρίως μέσω της τροποποίησης του άρθρου 181 του Συντάγματός του, μία πολιτική οικονομικής στηρίξεως των θρησκευτικών κοινοτήτων, με την καταβολή από τον κρατικό προϋπολογισμό των μισθών και των συντάξεων των κληρικών τους. Το πιο πάνω καθεστώς απολαμβάνουν σήμερα όχι όλες, αλλά μόνον οι έξι (6) αναγνωρισμένες από το κράτος θρησκευτικές κοινότητες: των Ρωμαιοκαθολικών, Προτεσταντών, Ισραηλιτών, Αγγλικανών, Μουσουλμάνων και Όρθοδόξων (Ελλήνων αλλά και Ρώσων). Παράλληλα, αναγνωρίζεται στα θρησκείματα αυτά νομική προσωπικότητα καθώς και το δικαίωμα να ζητήσουν την οικονομική συμμετοχή του κράτους για την ανέγερση ή ανακαίνιση των λατρευτικών τους οικοδομημάτων.

Τέλος, το βελγικό κράτος προβλέπει και περιορισμένης έκτασεως φορολογικά προνόμια, κυρίως από τις διατάξεις:

- του άρθρου 12 του βελγικού Φορολογικού Κώδικα, δυνάμει της οποίας απαλλάσσονται από τον φόρο εισοδήματος όσα κτήρια αφιέρωσε ο φορολογούμενος για την τέλεση λατρευτικών πράξεων, ανεξαρτήτως του εάν τα κτήρια αυτά χρησιμοποιούνται για λατρευτικούς σκοπούς με τρόπο κύριο ή βοηθητικό.
- του άρθρου 198 § 4 και 5 του βελγικού Κώδικα περί Χαρτοσήμου, που εξαιρεί από την επιβολή των σχετικών τελών σειρά έγγραφων κοινοποιήσεων από τις θρησκευτικές όμολογίες, με περιεχόμενο την ύλοποίηση έκκλησιαστικών αρμοδιοτήτων.

5. Άς έλθουμε όμως τώρα στις χώρες με όρισμένη θρησκεία αναγνωρισμένη ως επίσημη, από τις όποιες θα εξαιρέσουμε την Ελλάδα, που αποτελεί αντικείμενο πραγμάτευσης των κυρίων Σωτηρίου Ρίζου και Θεοδώρου Παπαγεωργίου.

5.1. Προτεραιότητα βεβαίως θα παραχωρήσουμε στο Ένωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας, ακριβώς διότι πρόκειται για τη Γηραιά Άλβιόνα. Το κράτος αυτό είναι, ως γνωστόν, σύνθετο, αποτελούμενο από τις τρεις διαφορετικές έννομες τάξεις: της Άγγλιας και Ουαλλίας, της Σκωτίας και της Βόρειας Ίρλανδίας.

Ειδικά στην Άγγλία ως κρατική αναγνωρίζεται ή Άγγλικανική Έκκλησία, γνωστή και ως «Η Έκκλησία της Άγγλιας». Η βρετανική έννομη τάξη επιβάλλει ως άρχηγό της Άγγλικανικής Έκκλησίας τον εκάστοτε Άγγλο μονάρχη ό

όποιος, κατά τη στέψη του από τον αρχιεπίσκοπο του Canterbury, αναλαμβάνει με ὄρκο την υποχρέωση να παραμείνει πιστός στο ἀγγλικανικό δόγμα, προστατεύοντας τὰ θέσμιμα τῆς οἰκείας Ἐκκλησίας.

Ὡς ἐπίσημη ὁμως ἐκκλησία ἀναγνωρίζεται καὶ στὴ Σκωτία ἡ Πρεσβυτεριανὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ τέτοια ἀναγνώριση δὲν προβλέπουν οἱ ἔννομες τάξεις τῆς Οὐαλίας καὶ τῆς Βόρειας Ἴρλανδίας.

Οἱ ἀγγλικανοὶ ἀρχιερεῖς διορίζονται ἀπὸ τὸ κράτος, μετὰ ἀπὸ μὴ δεσμευτικὴ γιὰ τὸ ἴδιο πρόταση τῆς Ἐκκλησίας τους, συμμετέχουν στὴ Βουλὴ τῶν Λόρδων καταλαμβάνοντας 26 ἔδρες καὶ λαμβάνουν ἐνεργὰ μέρος στὶς διάφορες κρατικὲς τελετές. Τὸ καθεστῶς αὐτὸ τῆς διοικητικῆς ἐξαρτήσεως τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐπεκτείνεται ἀκόμη καὶ στὸ ἐκκλησιαστικὸ τῆς δίκαιο, οἱ κανόνες τοῦ ὁποίου ἀποκτοῦν ἰσχύ μετὰ ἀπὸ προηγούμενη ἔγκριση τοῦ Ἀγγλοῦ μονάρχη. Ἀνάλογη ἔγκριση ἀπὸ τὴ βρετανικὴ βουλὴ ἀπαιτεῖται τόσο γιὰ τὴν τυχὸν εἰσαγωγὴ δογματικῶν νεωτερισμῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ «Βιβλίου τῶν Προσευχῶν» τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ Σύνοδο τῶν Ἐπισκόπων τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίζει νομοθετικὰ μέτρα ὡς πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, με ἰσχύ κοινοῦ νόμου τῆς βρετανικῆς βουλῆς, κατὰ ἀνάλογο δηλαδή με τοὺς δικούς μας Κανονισμοὺς ποὺ ἐκδίδει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, μετὰ ἀπὸ νομοθετικὴ ἐξουσιοδότηση τοῦ Κ.Χ.Ε.Ε.

Μέσα στὸ παραδοσιακὸ αὐτὸ πλαίσιο κατανοοῦνται στὴν Ἀγγλία καὶ οἱ σχέσεις κράτους καὶ Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, με συνέπεια αὐτές νὰ ἀντιμετωπίζονται συχνὰ ὡς ὑπόθεση ἐθνικῆς σημασίας. Ἄλλωστε, τόσο τὸ ἐκκλησιαστικὸ, ὅσο καὶ τὸ κανονικὸ δίκαιο τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας θεωροῦνται ὡς ἀναπόσπαστα μέρη τοῦ δικαίου τῆς Ἀγγλίας.

Ἀκόμη, οἱ ὑπόλοιπες θρησκευτικὲς κοινότητες δὲν ἀποτελοῦν νομικὰ πρόσωπα ὅπως ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ἀλλὰ ἐνώσεις προσώπων χωρὶς νομικὴ προσωπικότητα, με ἀποτέλεσμα αὐτές, προκειμένου νὰ διαχειριστοῦν τὴν περιουσία τους, νὰ υποχρεοῦνται στὴν ἴδρυση εἰδικώτερων νομικῶν προσώπων, ἢ ὀργάνωση καὶ ἡ λειτουργία τῶν ὁποίων διέπεται ἀπὸ τὰ οἰκεία τους καταστατικά.

Ὡστόσο, ἡ προνομιακὴ αὐτὴ θεσμικὴ θέση τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καὶ ἡ ἰδεολογικὴ καὶ διοικητικὴ σύμπλευση τοῦ κλήρου τῆς με τὴ βρετανικὴ πολιτεία, δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας στοὺς μὴ ἀγγλικανούς.

Ἡ κρατικὴ χρηματοδότηση τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας περιορίζεται στὴν κάλυψη ὀρισμένων ἐκκλησιαστικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν, καθὼς καὶ τὴ συν-

τήρηση ιστορικών ἐκκλησιαστικῶν κτηρίων. Γιὰ τὸν λόγον αὐτό, ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα θρησκευόμενα ποὺ δραστηριοποιοῦνται σήμερα στὴ γηραιὰ Ἀλβιόνα, καλύπτουν μὲ αὐτοχρηματοδότηση τὶς οικονομικὲς τοὺς ἀνάγκες, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴ μισθοδοσία τοῦ κλήρου, ποὺ θεωρεῖται ἡ κυριώτερη ἀπὸ αὐτές. Τὸ εἰσόδημα εἰδικώτερα τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας προέρχεται κυρίως ἀπὸ ἐνοριακὲς δωρεές, ἐράνους διαφόρων μορφῶν (τὰ λεγόμενα Church Box Collections), ἐκούσιες εἰσφορές, μισθώματα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσία, ἄλλες δωρεές ἐν ζωῇ ἢ καὶ αἰτία θανάτου.

Ἐλάχιστες εἶναι καὶ οἱ περιπτώσεις εἰδικῆς φορολογικῆς μεταχειρίσεως τῶν θρησκευμάτων, ὅπως εἶναι ἡ ἔκπτωση τῶν χρηματικῶν δωρεῶν ἀπὸ τὸ φορολογητέο εἰσόδημα τῶν δωρητῶν φυσικῶν ἢ νομικῶν προσώπων, ἐφ' ὅσον δωρεοδόχοι εἶναι τὰ ὁμοίων σκοπῶν ἀνωτέρω νομικὰ πρόσωπα. Τέλος, ἂν καί, κατὰ μία ὑποστηριχθεῖσα ἄποψη, θὰ μπορούσε νὰ εἰσαχθεῖ καὶ στὴ Μ. Βρετανία ἓνα σύστημα «ἐκκλησιαστικῶν εἰσφορῶν», οἱ πρακτικὲς δυσχέρειες ποὺ αὐτὸ θὰ ἐμφάνιζε λειτούργησε μέχρι σήμερα ἀποτρεπτικὰ στὴν ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς του.

5.2. Ἡ Εὐαγγελικὴ Λουθηρανικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 4 τοῦ Δανικοῦ Συντάγματος τοῦ 1849, τὴν «ἐθνικὴν Ἐκκλησίαν» τῆς χώρας (*Folkekirken*), μία συνταγματικὴ ἀναγνώριση ποὺ ἐπιτρέπει τὴν εὐρεία κρατικὴ τῆς ὑποστήριξη. Ἐπιπλέον, τὸ Τμῆμα VII τοῦ Συντάγματος, ὑπὸ τὸν τίτλο «Κρατικὴ Ἐκκλησία», περιλαμβάνει τὰ ἄρθρα 66-70, καθορίζοντας τὸ πλαίσιο σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο θεσμῶν.

Κατὰ τὶς ἴδιες συνταγματικὲς διατάξεις, τὸ εἰδικώτερο ὀργανωτικὸ καὶ διοικητικὸ καθεστῶς τῆς Εὐαγγελικῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας ρυθμίζεται ἀπὸ νόμο, οἱ δὲ ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐργασιῶν τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν Ζητημάτων (*Kirkeministeriet*).

Τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας κατοχυρώνεται ἀπὸ τὸ ἄρθρο 70 τοῦ Συντάγματος, ἐνῶ σήμερα στὴ χώρα αὐτὴ ἀναγνωρισμένα θρησκευόμενα εἶναι ὅλα τὰ μεγάλα θρησκευόμενα. Οἱ θρησκευτικὲς αὐτὲς κοινότητες θεωροῦνται Νομικὰ Πρόσωπα Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, ἢ κρατικὴ τοὺς ὅμως ἀναγνώριση δὲν ἄγει ὑποχρεωτικὰ καὶ στὴν κρατικὴ οικονομικὴ τοὺς στήριξη.

Στὴ Δανία οἱ κρατικὲς ἀρχὲς εἰσπράττουν ἐκκλησιαστικὸ φόρο ὑπὲρ τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ 90% τῶν Δανῶν, βάσει τοῦ ἄρθρου 68 τοῦ Συντάγματος, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οὐδεὶς ὑποχρεοῦται στὴν καταβολὴ ἀτομικῶν οικονομικῶν συνεισφορῶν σὲ ὁποιοδήποτε θρησκεῦμα, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἀνήκει. Τὸ ὅλο νομοθετικὸ πλαίσιο καὶ ἡ διαδικασία ὀρίζονται

ἀπὸ τὸν Νόμο 627/1994 περὶ τῆς Οἰκονομίας τῆς Ἐθνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Δανίας, πὸν προβλέπει δύο τρόπους εἰσπράξεως τοῦ φόρου:

Στὴν πρώτη περίπτωση, ὁ ἐκκλησιαστικὸς φόρος ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὶς τοπικὲς δημοτικὲς ἀρχές, τὸ δὲ ὕψος του διαφέρει ἀπὸ δῆμο σὲ δῆμο καὶ καλύπτει τὶς τοπικὲς ἐνοριακὲς δαπάνες τῶν ναῶν, τῶν κοιμητηρίων, καθὼς καὶ σειρὰ ἐξόδων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τῶν πολυάριθμων ἐνοριῶν τῆς χώρας.

Στὴ δευτέρα περίπτωση, ὁ ἐκκλησιαστικὸς φόρος ἐπιβάλλεται πανεθνικῶς, σχηματίζοντας τὸ λεγόμενον «Κοινὸ Ἀποθεματικόν», μὲ τὸ ὁποῖο καλύπτονται οἱ γενικώτερης φύσεως δαπάνες τῆς μισθοδοσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καθὼς καὶ διάφορες διοικητικὲς ἀνάγκες τῆς κρατικῆς ἐκκλησίας τῆς Δανίας. Στὸ Κοινὸ Ἀποθεματικὸ προστίθενται καὶ τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσία.

Ὑπογραμμίζεται ὅτι ἐπειδὴ τὸ Κοινὸ Ἀποθεματικὸ πὸν σχηματίζεται μὲ τὸν ἀνωτέρω τρόπο δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ἀνάγκες πὸν καλεῖται νὰ καλύψει, αὐτὸ συμπληρώνεται μὲ σημαντικὴ κρατικὴ ἐπιχορήγηση, ἡ ὁποία ὑπολογίζεται ὅτι καλύπτει τὸ 11-12% περίπου τῶν συνολικῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τῆς κρατικῆς Ἐκκλησίας. Τέλος, μέρος ἀπὸ τὴν κρατικὴ χρηματοδότηση ἀποβλέπει καὶ στὴν ἀνακαίνιση τῶν ἱστορικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ἀξίας ναῶν.

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν ὡς πρὸς τὴ Λουθηρανικὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ ἐπιβολὴ εἰδικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φόρου ἢ παροχὴ ἀνάλογης κρατικῆς χρηματοδότησης δὲν προβλέπεται πρὸς τὶς ἄλλες, ἔστω καὶ ἀναγνωρισμένες, θρησκευτικὲς κοινότητες. Οἱ τελευταῖες στηρίζονται κυρίως στὶς ἐθελούσιες οἰκονομικὲς συνεισφορὲς τῶν μελῶν τους, ἐνῶ ἔμμεση καὶ περιορισμένη κρατικὴ χρηματοδότησή τους εἶναι δυνατὴ ὅταν δραστηριοποιοῦνται σὲ ἔργα φιλανθρωπίας, καθὼς καὶ ὅταν προβαίνουν σὲ ἀρχιτεκτονικὴ συντήρηση τῶν λατρευτικῶν τους οἰκοδομημάτων.

Προβλέπεται τέλος ἡ ὀρισμένου ὕψους φοροαπαλλαγὴ τῶν χρηματικῶν δωρεῶν πρὸς ὅλα τὰ ἀναγνωρισμένα θρησκευόμενα ἢ τὶς μὴ κερδοσκοπικοῦ χαρακτῆρα ὀργανώσεις.

Συμπερασματικά:

Οἱ σχέσεις μεταξὺ κράτους καὶ ἐκκλησιῶν στὶς χώρες τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου διαμορφώνονται ξεχωριστὰ ἀνὰ χώρα, σύμφωνα μὲ τὴν οἰκεία ἱστορικὴ,

ἐκκλησιαστική καὶ γενικώτερη πολιτιστική παράδοση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἢ ὅποια τυποποίηση ἢ ἔνταξή τους σὲ κατηγορίες εἶναι προφανῶς σχηματική καὶ μᾶλλον ἀκαδημαϊκοῦ χαρακτήρα. Καὶ τοῦτο διότι, ὅπως διαπιστώσαμε, εἶναι δυνατὸν ὑπὸ καθεστῶς ἐνώσεως τῶν δύο θεσμῶν ἢ κρατική στήριξη στὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία νὰ εἶναι μᾶλλον ἰδεολογική καὶ συμβολική (Ἀγγλία καὶ Σκωτία), ἐνῶ ὑπὸ καθεστῶς χωρισμοῦ μεταξὺ κράτους καὶ ἐκκλησίας νὰ παρατηρεῖται εὐρύτατη, ἄμεση καὶ ἔμμεση, θεσμική καὶ οἰκονομική κρατική στήριξη σὲ ὀρισμένα ἢ καὶ σὲ ὅλα τὰ θρησκευόμενα, μὲ ἐμφατικά παραδείγματα τὶς χῶρες τῆς Γερμανίας, Ἰταλίας, Ἰσπανίας, Βελγίου ἀλλὰ καὶ Δανίας.

Σᾶς εὐχαριστῶ.